

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 159.923

DOI <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2021.5/01>**Даценко О.А.**

Криворізький державний педагогічний університет

УЧИНОК ЯК АКТ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Статтю присвячено проблемі вчинку, що особливо гостро постала на сучасному етапі розвитку суспільства. Зазначено важливість її дослідження для системного вивчення феномену продуктивної самореалізації особистості. Здійснена спроба аналізу традиційних підходів до проблеми вчинку у вітчизняній психології. Представлено теоретичний огляд деяких сучасних концепцій вчинкової активності, розглянуто різні дефінітивні позиції щодо її психологічної інтерпретації. Зазначено, що поняття вчинку використовують для пояснення ставлення індивіда до різних сторін буття та тлумачать у наративах діяльності, моральної самосвідомості та особистісного зростання. Наголошується на інтегративному характері вчинку як взаємодетермінації індивідуально-особистісного та соціально опосередкованого факторів розвитку. Виявляється психологічна сутність вчинку як екзистенційного феномену, що розглядається не як окремий вид діяльності, а як цілісний акт життєтворення, в якому людина є справжнім суб'єктом. Наголошується на трансцендентній сутності вчинку як вищої форми творчої активності, що структурує існування відповідно до визначених життєвих смислів. Підкреслюється провідна роль екзистенційних цінностей та прагнень у регуляції вчинку як життєдіяльнісного вияву. Окреслюється системна організація вчинку, його зв'язок із раціональними, емоційно-почуттєвими, мотиваційно-ціннісними та поведінковими компонентами самосвідомості суб'єкта. Робиться спроба виявлення деяких функціональних ознак феномену, наголошується на його полімотивованому, рефлексивному, афективно-оцінному, сенсоутворювальному характері. Окреслено перспективи подальших наукових пошуків. Наголошується на необхідності створення цілісної теоретичної моделі дослідження феномену в життєтворчій парадигмі.

Ключові слова: вчинок, екзистенційність, життєтворчість, сенс життя, суб'єкт життя, цінності, самореалізація.

Постановка проблеми. В умовах розвитку сучасного суспільства, духовної та соціально-економічної кризи особливо гостро постає питання морального самоствердження людини, її здатності до конструктивних, соціально схвалених дій та вчинків. Трансформації, що відбуваються в наш час, заміщують духовний вимір економічним та матеріальним, змінюють моральні орієнтири та цінності людини. Це змушує шукати нові підходи до розв'язання проблем виховання та самовиховання особистості, шляхів її соціальної самореалізації та аксіологічного зростання, способів утілення життєвих задумів тощо. Усе це спонукає до більш глибокого аналізу різних феноменів життєтворчості, зокрема вчинку.

Сучасний стан психологічної науки характеризується переорієнтацією предмета дослідження зі структури, динаміки, типології особистості на вищі її вияви, як-от свобода, духовність, зрілість,

інтегрованість, трансцендентність тощо. У цих наукових координатах людина розглядається не просто як особистість зі стандартними уявленнями, а як суб'єкт власної життєтворчості, здатний виходити за межі ситуативної активності, долати перешкодити, досягати мети, здійснювати вчинки. Традиційно вчинок розглядався в діяльнісній парадигмі як дія, включена в структуру окремого виду діяльності чи поведінки. Проте активний розвиток психології життєтворчості вивів проблематику вчинку на новий рівень, розглядаючи його як вияв цілісної екзистенційної активності індивіда. Це створює той теоретичний контекст, який дозволяє розглянути вчинок як життєтворчий акт, у якому презентовано якісно новий рівень психологічної організації особистості, тобто людина є справжнім суб'єктом життя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми вчинкової активності людини присвячено

чимало робіт учених ХХ століття. У працях науковців радянського періоду М. Бахтіна, Л. Архангельського, С. Анісімова, Ю. Орлова, Д. Шимановського та ін., учинок пов'язувався із моральними принципами і розглядався як специфічний вид діяльності. Різні аспекти вчинку, його структура, етапи та полімодальність ґрунтовно досліджувались В. Асеевим, О. Асмоловим, С. Рубінштейном, О. Леонтьєвим та ін. Активний розвиток психології життєвого шляху та суб'єктної парадигми привносять у психологію вчинку нове бачення, що відображається в роботах О. Киричука, В. Роменця, В. Татенка, Т. Титаренко, П. М'ясоїда, І. Манохи та ін. Незважаючи на зацікавленість науковців проблемою, вона ще далека до вирішення та потребує більш ґрунтового та системного аналізу, як-от створення цілісної фундаментальної моделі вчинку в онтологічному контексті.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичний аналіз та систематизація наукових положень проблеми вчинку як життєтворчого акту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «вчинок» використовується для пояснення різних реальностей людського буття та є предметом аналізу різних концепцій та наукових напрямів, що відображено в працях провідних науковців радянського періоду С. Рубінштейна, О. Леонтьєва, О. Асмолова, В. Асеева та ін.

У системі складних зв'язків людини із соціальним середовищем учинок розуміється як дії, що відображають ставлення людини до інших соціальних та моральних норм, поставлених завдань та орієнтуються на суспільні оцінки. С. Рубінштейн щодо цього підкреслював, що «...вчинком вважається дія, в якій виражена свідома позиція суб'єкта до суспільної моралі та інших» [11, с. 749]. На думку науковця, здатність до вчинення у людини виникає з розвитком самосвідомості та формування усвідомленого ставлення до себе та інших, суспільної моралі, тобто з появою рефлексивного способу існування [11, с. 746]. Саме рефлексивний спосіб існування є ознакою високорозвиненої особистості, здатної до вчинення.

На думку О. Асмолова, «...інтерпретація дії як учинку можлива лише з позиції оцінки тих соціальних наслідків, які вона несе» [1, с. 19]. Як підкреслює науковець, учинок є цілісним явищем, у якому в нерозривному зв'язку існують індивідуально-особистісні та соціально схвалені результати діяльності та поведінки. Досліджуючи структурну організацію вчинку, автор наголошує на існуванні семантичного, аксіологічного та операціонального компонентів, що дозволяє розгля-

дати вчинок як дію, що має ціннісно орієнтований та смисловий характер. На думку В. Асеева, «вчинок – це завжди дія, що оцінюється в широкому соціальному контексті та має певний як особистісний, так і соціальний смисл [14, с. 4]. Соціальний контекст учинку виявляє його як суспільно опосередкований та оцінний акт, що відбувається в системі зовнішніх координат та наближає поведінку людини до загальноновизначеного ідеалу. Як підкреслює науковець, сенс учинку має місце тоді, коли він спрямований на те, щоб жити і творити заради інших людей. Учинок характеризує людину як суспільну істоту, що функціонує за принципами гуманізму та альтруїзму.

У дослідженнях О. Леонтьєва підкреслюється провідна роль учинку у формуванні особистості («міра особистості – вчинок»). Автором зазначається, що особистість породжується вчинком, але і вчинок породжується особистістю. Це єдиний процес, який формується в процесі ускладнення зв'язків людини зі світом. Учинок – це складна взаємодетермінована інтеграція особистісного та соціального факторів розвитку; це «...системна дія, яка визначається особистісною мотивацією, уявою та вимогами соціального середовища» [5, с. 209]. З огляду на це, вчинок можна інтерпретувати як форму самореалізації особистості, що здійснюється відповідно до визначених індивідуальних цінностей, соціальних норм та ідеалів.

Учинок є загальним та цілісним відображенням особистісної компетентності, опосередковується системою внутрішніх механізмів та зовнішніх чинників, має різне як особистісне, так і соціальне значення. Учинок завжди суб'єктний, його внутрішній зміст заповнений відповідним психічним досвідом, має інструментальне значення, тобто є функціональним утворенням, що формує людину як суб'єкта продуктивної життєтворчості. Учинок належить до вищих особистісних виявів – свободи, зрілості, відповідальності та самореалізації. З іншого боку, вчинок визначається структурою суспільних відносин і зв'язків, є способом соціального самоствердження. У внутрішньому плані вчинку суспільні норми виявляються у своїй регуляторній сутності, окреслюють напрям та критерії соціалізації, що дозволяють суб'єкту інтерпретувати довільну активність як учинок, що має соціальне значення.

Доволі розповсюдженою тенденцією є вивчення вчинку з точки зору моральних імперативів. Учинок розглядають як дію, спрямовану на свідому реалізацію духовних цінностей, досягнення ідеалів. Учинок (як елемент моральної свідомості)

досліджувався в працях М. Якобсона, М. Бахтіна, І. Беха, М. Боришевського, Р. Павелківа та ін. М. Бахтін акцентує увагу на тому, що будь-яка психічна структура у своїх функціональних особливостях становить індивідуально відповідальний учинок аксіологічного спрямування. Саме життя автор вважає суцільним учинюванням, що містить систему дій морального змісту [2, с. 81]. «Я вчиняю всім своїм життям кожний окремих акт, і переживання є моментом мого життя – вчинення» [2, с. 83]. Здійснюючи різні життєтворчі дії, людина здійснює вчинок, що ґрунтується на комплексі сформованих індивідуальних якостей і переконань, які становлять зміст моральної свідомості. М. Бахтін зауважує: «Кожна думка моя з її змістом є моїм індивідуально відповідальним учинком, одним з учинків, із яких складається все моє одиничне життя як суцільне вчинення, бо все життя може бути розглянуте як деякий складний учинок» [2, с. 83].

І. Бех моральний учинок розглядає як критерій вихованості особистості [3]. Автор підкреслює, що моральна сутність учинку полягає в тому, що його об'єктивні наслідки орієнтуються на цілісну моральну оцінку особистості, мають вагомість, значущість, цінність як для людини, так і для суспільства загалом.

В. Роменець учинок пов'язує з механізмами «моральної творчості» [10, с. 193]. Ідеться про те, що в ситуаціях моральних криз та парадоксів людина змушена створювати іншу реальність із новою моральною парадигмою життєдіяльності. Мораль як ядро особистості становить основу і визначає глобальні параметри творчості та є втіленою в будь-якій життєвій дії, зокрема у вчинку. Учинки не обираються і не наслідуються, вони творяться відповідно до моральних атитюдів, обов'язку перед іншими, характеризуються особистою відповідальністю. Це ті дії, які людина здійснює цілком свідомо і вільно, згідно зі своїми внутрішніми переконаннями і потребами, соціальними цілями та цінностями. Насиченість учинку (як перетворювальної активності принципами моралі та інтенціями творчості) є одним із провідних постулатів у теорії В. Роменця.

Учинок – це не будь-яке, а обов'язково високоморальне, відповідальне, вільне та творче діяння, в якому виражається духовний розвиток індивіда, автентичність його буття [6]. Учинок не постає перед людиною в готовому вигляді. Це щоразу індивідуальний життєтворчий акт, який спирається на життєвий досвід людини, потребує зусиль та переживань. Це «прорив буденності», проти-

дія обставинам, спрямованим на вихід із колізій, виконання особливо важливих завдань тощо, в результаті чого людина рухається до визначених цінностей та смислів, піднімається на більш високий щабель розвитку. Великого значення тут набуває готовність до вчинку, яка залежить від низки факторів: розвинутого духовно-творчого та вчинкового потенціалу, сформованої самодетермінації, ціннісного ставлення до себе та інших, здатності до самотрансформацій тощо [5; 6]. На відміну від імпульсивних дій, нав'язаних зовнішніми обставинами або вимогами соціального середовища, вчинок – це складний процес, у якому виражається життєтворча сутність людини, її свідомі екзистенційні прагнення. Учинок – це квінтесенція особистісного самоздійснення всупереч обставинам. О. Леонтьєв підкреслював надситуативний характер вчинку: «...дія, яка визначається не ситуацією, а глобальними цілями, цінностями та смислами людини» [5, с. 182]. Здійснюючи той чи інший учинок, людина підкорює власну трансцендентну активність визначеним життєвим смислом. П. М'ясоїд додає, що вчинок – це «...структурована, наповнена глибоким змістом, розгорнута в часі і просторі активність, за допомогою якої індивід виходить за власні межі, долає перешкоди, які йому чинять опір, утілює себе у світі» [7, с. 61].

Активний інтерес до проблеми вчинку спостерігається в працях провідних вітчизняних дослідників О. Киричука, В. Роменця, С. Максименко, В. Татенка, Т. Титаренко, П. М'ясоїда та ін., які є адептами суб'єктно-вчинкового підходу в психології.

Фундатором суб'єктно-вчинкового підходу вважають В. Роменця, який підкреслював, що «вчинок – це логічний осередок психічного, розкриваючи це психічне для допитливого розуму людини. Отже, вчинок стає не тільки предметом, а й методичною основою для вивчення психіки» [14, с. 7]. Він поєднує ціннісно-смыслову, соціокультурну, аксіологічну та інші змістовні характеристики особистості, визначає спосіб її буття. [9]. Учинок інтегрує уявлення про людину як суб'єкта життєдіяльності, здатного до свідомого, творчого та відповідального вибудовування свого життя. Ідеться не про адаптивні функції, а про такі, що описуються категоріями «досягнення», «продуктивність», «творення».

Людське життя є складним та непередбачуваним, щоб ним володіти, людина повинна бути в центрі власного буття, вміти боротися з труднощами, робити складний, але правильний вибір, усупереч складним обставинам досягати мети тощо, що і є мультिवаріацією вчинення.

У вчинках виявляється вільне, самостійне та унікальне ставлення людини до світу, розкриваються закономірності її самодетермінації та життєтворчої самореалізації.

З огляду на це, вчинок концептуалізується не як особливий різновид дії в структурі окремого виду діяльності, а як цілісний акт життєтворення, що оперує не окремими предметами, а життям загалом. В. Татенко доречно зазначає, що онтологічне узагальнення феноменів вчинковості наближає нас до розуміння людського життя як процесу свідомої і відповідальної організації індивідом свого життєвого світу і себе в ньому за законами високої моралі [15]. У таких наративах учинок є вищою формою життєтворчої самореалізації. О. Леонтьєв додає, що «вчинок є свого роду системоутворювальною діяльністю, яка пов'язує різні сторони буття і спрямована на прогнозування і проєктування життєвого шляху» [4, с. 289]. Отже, вчинок – це форма екзистенційної активності особистості як суб'єкта саморозвитку, орієнтована на зміни змісту та структури індивідуальної життєдіяльності з метою максимальної реалізації життєвих цілей, планів та програм. У вчинках людина не лише розвивається, набуває досвіду та мудрості, а й прагне в цій іпостасі забезпечити якість власного функціонування, зробити життя насиченим, яскравим та цікавим. Учинок не просто інтегрує різні структури, що беруть участь у життєтворенні, а є відображенням якісно нової організації життя особистості.

Досліджуючи питання полімодальності суб'єктної активності індивіда, О. Старовойтенко підкреслює, що у вчинках «...суб'єкт самостійно визначає та узагальнює своє ставлення до життя, відкриває і розв'язує суперечності своїх життєвих ставлень, окреслює рівень і якість суспільної об'єктивації» [13, с. 11].

На думку В. Роменця, квінтесенцією вчинку є боротьба смислоутворювальних мотивів та мотивів-стимулів. Для автора сенс життя є фундаментальним у структурі вчинку, «...вчинок обґрунтовується як спосіб самодетермінації на основі сформованих смислів життя» [9, с. 6]. У своїй сутності вчинок є розгорнутою у своїй суперечливості дією, «...полімотивованою вольовою дією, спрямованою на подолання конфлікту інтересів та реалізацію сенсу життя» [8, с. 383]. О. Соколова також указує на обов'язкову полімотивованість учинку, внаслідок чого настає вирішення мотиваційного конфлікту [12].

Учинок виникає в ситуації боротьби внутрішніх мотивів із зовнішніми як вольова активність, спрямована на подолання перешкод та досягнення

важливих цілей. Як підкреслює О. Даценко, вчинок – це вибір між альтернативними мотивами, кожен із яких має свої переваги. Проте вибір здійснюється на користь того мотиву, що має для особистості пріоритетне значення [3]. За таких умов виникають суперечки між свідомим та підсвідомим, раціональним та емоціональним, запланованим та ситуативним. Переживання характеризуються боротьбою спонук і необхідністю вибору, встановленням певного відношення між метою і засобами дій. Виокремлюється «домінантний мотив», що визначає необхідність прийняття рішення та характер розгортання вчинку. Актуалізація спонукальних імпульсів може здійснюватися на раціонально-логічній, чуттєво-емоційній та інтуїтивній основі, що суттєво впливає на зміст і форму самого вчинку. Поведінкові стратегії, які тут будуть застосовані, залежать від ієрархії особистісних смислів, важливості і необхідності виконання завдання та загального життєтворчого потенціалу індивіда. У контексті вчинкової парадигми життєтворчий потенціал, спираючись на уявлення О. Киричука, В. Роменця, можна уявити як складне та цілісне психологічне утворення, що інтегрує мотиваційні, операційні, рефлексивні та афективні компоненти свідомості індивіда [8; 9].

У спробі окреслення психологічної структури вчинку науковцями наголошується на її схожості зі структурою діяльності, але характеристики та змістова наповненість учинку мають свою специфіку. Учинок (як вияв життєтворчої інтенції) передбачає орієнтацію в навколишньому середовищі, визначення проблем, що потребують розв'язання, боротьбу мотивів та вибір «провідного мотиву», формулювання мети, пошук необхідних ресурсів для досягнення, визначення адекватних поведінкових стратегій. Результат учинку аналізується та оцінюється на етапі післядії з точки зору конгруентності індивідуальним смислам та соціальним цінностям.

Висновки. Теоретичний аналіз проблеми вчинку дає можливість для визначення категоріального простору феномену в такому теоретико-методологічному форматі, як життєтворча самореалізація особистості. Учинок становить складний трансформативний акт свідомого, вільного, творчого, полімотивованого, морально опосередкованого характеру, спрямованого на реалізацію цінностей, та забезпечує функціонування в системі «Я – світ». Це вища форма душевно-духовної і соціально орієнтованої перетворювальної активності, яка презентує людину як суб'єкта власного буття. Він є відображенням способу існування,

спрямованого на опанування смислу та здійснення справи життя, постійну самоактуалізацію, долання перешкод, вирішення проблем екзистенційного характеру. Перспективи подальших досліджень полягають у більш детальному аналізі проблеми вчинку в життєтворчій парадигмі.

Список літератури:

1. Асмолов А.Г. Психология личности. Принципы общепсихологического анализа. Москва : Смысл, 2002. 416 с.
2. Бахтин М.М. К философии поступка. *Философия и социология науки и техники*. Москва : Наука, 1986. С. 80–160.
3. Бех І.Д. Виховання особистості. В 2 кн. Кн. 1 Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ : Либідь, 2003. 280 с.
3. Даценко О.А. Дефінітивно-компонентна модель життєвого вчинку особистості. Актуальні проблеми психології в закладах освіти: збірник наукових праць. Кривий Ріг, 2011. С. 24–31.
4. Леонтьев А.А. Деятельный ум : монография. Москва : Смысл, 2001. 392 с.
5. Леонтьев А.Н. Философия психологии: из научного наследия. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1994. 228 с.
6. Леонтьев Д.А. К психологии поступка. *Экзистенциальная традиция: философия, психология, психотерапия*. 2006. № 2 (9). С. 153–158.
7. М'ясоїд П.А. Творчість П.А. Роменця і проблема людини. *Психологія і суспільство*. 2016. № 2. С. 48–72.
8. Роменець В.А. Вчинок і світ людини. Основи психології : підручник. Київ : Либідь, 1999. С. 383–402.
9. Роменець В.А. Предмет и принципы историко-психологического исследования : автореф. дис. ... док псих. наук : 19.00.01. Киев, 1989. 44 с.
10. Роменець В.А. Психологія творчості : посібник. Київ : Либідь, 2001. 288 с.
11. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 781 с.
12. Соколова Е.Е. Идеи А.Н. Леонтьева и его школы о поступке как единице анализа личности в их значении для исторической психологии. Традиции и перспективы деятельностного подхода в психологии: школа А.Н. Леонтьева / Под ред. А.Е. Войскунского, А.Н. Ждан, О.К. Тихомирова. Москва : Смысл, 1999. С. 80–117.
13. Старовойтенко Е.Б. Персонология: жизнь личности в культуре. Москва : Академический проект, 2015. С. 10–21.
14. Татенко В.О. Людина. Суб'єкт. Вчинок. Філософсько-психологічні студії / За ред. В.О. Татенка. Київ : Либідь, 2006. С. 6–10.
15. Татенко В.О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології. *Соціальна психологія*. 2006. № 1(15). С. 3–13.

Datsenko O.A. ACT AS AN ACT OF LIFE OF THE INDIVIDUAL

The article is devoted to the problem of action, which is especially acute at the present stage of development of society. The importance of its research for the systematic study of the phenomenon of productive self-realization of the individual is noted. An attempt was made to analyze traditional approaches to the problem of action in domestic psychology. Theoretical review of some modern concepts of action activity is presented, various definitive positions concerning its psychological interpretation are considered. It is noted that the concept of "action" is used to explain the attitude of the individual to different aspects of life and is interpreted in the narratives of activity, moral self-awareness and personal growth. Emphasis is placed on the integrative nature of the act as a mutual determination of individual-personal and socially-mediated factors of development. The psychological essence of the act as an existential phenomenon is revealed, which is considered not as a separate type of activity, but as a holistic act of life creation, in which a person acts as a real subject. Emphasis is placed on the transcendent essence of the act, as the highest form of creative activity that structures existence in accordance with certain meanings of life. The leading role of existential values and aspirations in the regulation of action as a vital manifestation is emphasized. It is noted about the system organization of the act, its connection with the rational, emotional-sensory, motivational-value and behavioral components of the subject's self-consciousness. An attempt is made to identify some functional features of the phenomenon, emphasizing its polymotivated, reflexive, affective-evaluative, meaningful nature. Prospects for further scientific research are outlined. The need to create a holistic theoretical model for the study of the phenomenon in the life-creating paradigm is emphasized.

Key words: action, existentialism, life creation, meaning of life, subject of life, values, self-realization.